

A PENGŐ PÉNZRENDSZER ÁBRÁZOLÁSAI

Bevezetés

A pengő szó hallatán a különböző korosztályok tagjaiban más és más asszociációs folyamatok indulnak meg. Az idősebb korcsoport feltehetően még találkozott pengő papír-, és fémpénzekkel akkor, amikor az még a hivatalos fizetőeszköz szerepét töltötte be. A fiatalabb generáció nagy valószínűséggel csak középiskolai történelem órákon hallhatott erről a valutáról. Személy szerint ebbe a csoportba tartozván meghatározó emlékkép volt számomra, mikor tanórán e pénzrendszer nagyarányú elértéktelenedéséről, hiperinflációjáról beszéltünk.

Jelen kutatás a pengő pénzrendszer ábrázolásainak vizsgálatát tűzte ki célul. A téma rendkívül kecsegtető, hiszen többféle aspektusból is közelíthetünk felé. Egyrészt ötvöz gazdaság-, és történettudományi ismereteket, másrészt művészettörténeti szempontokat is figyelembe vehetünk a papírpénzek és érmek elemzésekor. Továbbá későbbi kutatások forrásaként is szolgálhat, hiszen új megközelítésből közelít mind a papírpénzekhez, mind az érmekhez, ugyanis mint művészettörténeti alkotásokat értelmezi, vizsgálja.

A történelem oldaláról a valuta tökéletesen beágyazódik az események sorába, hiszen a gazdasági folyamatok nyomán alakul a pénz sorsa, azok hatására dől el, hogy milyen mértékben és mennyi ideig tudja ellátni funkcióit. Művészettörténet vonatkozásában kijelenthető, hogy címleteket bankjegytervezők és éremművészek gondos tervezői munkával, nagy esztétikai igénnyel állították elő, és az ábrázolások valamely művészettörténeti előképekre tekintenek vissza. Továbbá nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a forgalomban lévő valuta a mindenkori nemzet gondolkodásának hiteles tolmácsolója, hiszen kifejeződésre juthat az akkori nép saját történelméhez és jeles alakjaihoz fűződő kapcsolata.

A választott témával kapcsolatban célkitűzésként áll a pengő papírpénzek és érmek ábrázolásainak elemzése elsősorban a művészettörténet és a történelem oldaláról. Az értekezés során szó fog esni a történeti előzményekről, amelyek nyomán bevezették a koronát váltó pengőt; a bankjegyek és érmek előállításánál használt technikákról; az egyes címletek tervezőiről; ábrázolások alapjául szolgáló művészettörténeti előképekről, alkotásokról; a választott ábrázolások esetleges okairól; és történelmi kapcsolódások, összefüggések felismeréséről.

Történelmi vonatkozások

A pengő pénzrendszer bevezetését megelőzően jelentős változásokon esett át az akkori Magyarország. Egyfelől felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, másrészt az első világháború lezárásaként, az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés nyomán jelentős területvesztéssel kellett számolnia az országnak. Ezek az események nagy szerepet játszottak a gazdasági helyzet folyamatos romlásában, és az akkori korona valuta inflációjában.¹ Ebben

¹ ROMSICS 2010. 806.

az időszakban a jegybank szerepét az Osztrák-Magyar Bank Magyar Ügyvitele vállalta magára. A gazdasági stabilizációt szorgalmazva a régi bankjegyeket „Magyarország” köriratú, középen címeres, bordó bélyegzőnyomattal 1920. március 18. és április 25. között felülbélyegezte. Az állam a pecsételésre beadott bankjegyek értékének 50%-át visszatartotta kényszerkölcsönként.² A súlyos gazdasági helyzet enyhítésére megszüntették a fedezet nélküli bankjegykibocsátást, és új adónemeket vezettek be.³ A válságos helyzet sem Hegedűs Lóránt, sem pedig Kállay Tibor minisztersége alatt nem javult jelentősen, ezért 1924-ben népszövetségi és külföldi kölcsönökkel próbálták az aggasztó pénzügyi állapotot normalizálni, melynek ellenében Magyarországnak vállalnia kellett a háborús jóvátétel fizetését, a hitelezési feltételek tisztázását és önálló jegybank felállítását.⁴

A Magyar Nemzeti Bank 1924. június 24-én kezdte meg működését, amely megkapta a magyar államtól a bankjegyek egyedüli kibocsátásának jogát az 1924. június 24-től 1943. december 31-ig terjedő időszakra.⁵ Az új pénzrendszert az 1925. évi XXXV. törvénycikk vezette be. 1926. december 27-én hozták forgalomba az első pengő értékű pénzeket 1926. évi keltezéssel, viszont a kötelező átállítás az új pénzrendszerre csak 1927. január 1-jétől történt meg. Magyarország első önálló valutája a korábbi korona pénzrendszerhez hasonlóan aranyvaluta volt. 1 pengő 0,263 157 89 g arannyal volt egyenértékű, és a koronáról pengőre való átváltás úgy történt, hogy a Magyar Nemzeti Bank 12 500 korona értékű államjegyért cserébe 1 pengő értékű bankjegyet adott.⁶

A bevezetésre kerülő új valuta névválasztását hosszas vita előzte meg. Zimmermann Lajos 1925-os *Az új magyar pénzegység elnevezése* című értekezésében három kérdéskört jár körül az új elnevezés megtalálásának érdekében. A Budapesti Filológiai Társaság a *turul* szó használatát javasolta, eközben a Magyar Numizmatikai Társulat 1925-ben memorandumot intézett Bud János pénzügyminiszterhez, melyben részletesen szólt azokról az elnevezésekről, amelyeket minden bizonnyal ki kell zárni, és ezzel párhuzamosan javaslatot tett az új pénzegység elnevezésére. Kiemelték a *libertas* és *máriás* megnevezéseket, de egyértelműen a pengő és fillér neveket javasolták. A Magyar Numizmatikai Társulat javaslata végül elfogadásra került, így az új valutaegység megnevezése a pengő, századrésze pedig a fillér nevet kapta.⁷

A Magyar Numizmatikai Társulat memorandumában nemcsak az elnevezés megválasztására adott javaslatot, hanem felhívta a figyelmet az esztétikum fontosságára is, ezért szorgalmazta pályázatok kiírását a megfelelő szakemberek megtalálásának érdekében. A bankjegysor tervezéséhez öt művészt kértek fel: Helbing Ferencet, Jaschik Álmost, Haranghy Jenőt, Karlovsky Bertalant és Olgyay Viktort. A Magyar Nemzeti Bank irányelveket határozott a bankjegyek megjelenését illetően. Az előoldalon magyar történelmi alakokat kellett

² FUX-ANGELOTTI 1981. 90.

³ ROMSICS 2010. 807.

⁴ Uo.

⁵ LEÁNYFALUSI-NAGY 2006. 7.

⁶ RÁDÓCZY 1984. 81.

⁷ ZIMMERMANN 1925. 33-36.

szerepeltetni, a hátoldalon magyar nemzeti témájú festményeket kellett megjeleníteni.⁸ Végül Helbing Ferenc, iparművészeti tanárt bízták meg a bankjegysor tervezésével. A Pénzügyminisztérium a nemesfém pénzek tervezésére négy neves művészt kért fel, név szerint Beck. Ö. Fülöpöt, Berán Lajost, Reményi Józsefet és Telcs Edét. Az alapvető megjelenésre vonatkozó megkötések törvényekben (a 7§-ban és a 11§-ban) rögzítették. Az érmek végső kialakítását a pénzverde vésnökeire bízták, de fel kellett használniuk az éremművészek pályaműveiben szereplő motívumokat. A váltópénzek tervezésére nyilvános pályázatot hirdettek, a beérkezett pályaművek közül ifj. Pálinkás József terveit választották ki.⁹

Az új valuta nem tudta tartósan megőrizni értékállóságát, hiszen az ország már 1931-re 3,1 milliárd pengő adósságot halmozott fel. A helyzetet súlyosbította az 1929-től 1933-ig tartó általános gazdasági világválság, és Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938. március 5-én hirdetett 1 milliárd pengős fegyverkezési program, az úgynevezett győri program. A pénzügyi helyzet további romlását eredményezték a második világháború hadikiadásai, majd az első és második bécsi döntés során visszacsatolt területek pengővel való ellátása. A pénzromlást gyorsította az a nagyarányú export, amelyet Magyarország Németország felé teljesített a második világháború során.¹⁰

A hatalmas méreteket öltő infláció megfékezésére történtek kísérletek, mint például az 1945 végi bankjegydézsmá, vagy 1946. január 1-jén az adópengő bevezetése. A pengő értékvesztését semmilyen beavatkozás nem tudta megakadályozni, reményt csak új pénzrendszer bevezetése nyújthatott. A Minisztertanács bizottsága május 21-én döntést hozott az új valuta, a forint bevezetését illetően, amelynek kibocsátását augusztus 1-jétől tervezte.¹¹

A pengő papírpénzek ábrázolásai

A pengő papírpénzek ábrázolásainak vizsgálata előtt célszerű áttekinteni a technikai fejlődés azon szakaszát, amelybe a pengő bankjegyek is beleilleszkednek. Továbbá érdemes megemlíteni azokat az általános érvényű külalaki jellemzőket, amelyek egységesen jelentkeztek a papírpénzek esetén.

Kupa Mihály *Corpus Notarum Pecuniariorum Hungariae* című munkájában a papírpénzgyártás fejlődésének négy szakaszát különbözteti meg. Az általa említett utolsó periódushoz kapcsolódnak a pengő bankjegyek is, hiszen rájuk a színárnyalatosságot réznyomás technika alkalmazása volt a jellemző. Továbbra is meghatározó elemei voltak a bankjegyeknek a védőnyomatok és a hálózatos vonalú, sűrű vonalvezetésű gilók.¹² Továbbá ismeretes, hogy az első pengő bankjegysor 5, 10 és 20 értékjelzésű címleteit magas- és ofszetnyomással állították elő, az 50 és 100 pengősök csak egy része készült réznyomással, így ezek a bankjegyek könnyen hamisíthatónak bizonyultak. Ennek eredményeként 1929-ben kivonták a forgalomból az 5 pengőst, majd ezt követően a képnymatokat réznyomással készülték. A 10

⁸ GARAMI 2002. 164.

⁹ LEÁNYFALUSI-NAGY 2006. 9.

¹⁰ RÁDÓCZY 1984. 84

¹¹ LEÁNYFALUSI-NAGY 2006. 11.

¹² KUPA 1993. 148.

pengőst 1930-ban, a 20 pengős címletet 1931-ben vonták ki a forgalomból, és hasonló módszereket alkalmazva új példányokat nyomtattak. Az 50 pengős 1935-ig, a 100 pengős címlet 1933-ig maradt forgalomban, ezek helyébe 1934-ben és 1932-ben új bankjegyek léptek. A technológia fejlődése szembeötlő az első pengő pénzjegyekhez viszonyítva, hiszen a Magyarországon kifejlesztett rotációs réznyomó gépek használatával a későbbi 1927-es 1000 pengősök, és az 1930-as 100 pengősök olyan kimagasló minőségben készültek, hogy a pengőkorszak végéig forgalomban maradtak.¹³

Általános külalaki jellemzője az első pengősorozatnak, hogy pénzjegyeinek többsége grafikai szempontból az Osztrák–Magyar Bank 1900-as évek eleji bankjegyeit követte. Mindez abban nyilvánult meg, hogy az új pénzjegyek esetén is a jobb oldalon elhelyezett portré a domináns, és a túloldalon nem található hasonló méretű ábrázolás, így összességében a bankjegyekre aszimmetrikus megjelenés jellemző. Egyetlen kivétel az első pengősorozatot kiegészítő, 1927. július 1-i keletű Egri Zoltán által tervezett 1000 pengős bankjegy. A címlet jobb oldalán szerepeltetett Hungária-fejet a baloldalon vízjel ellensúlyozza, így a bankjegy szimmetrikus külsőt kapott.¹⁴

A technika fejlődés pengőre jellemző szakaszának ismertetése után a pengő bankjegyek időrendbeli vizsgálata fog következni. Itt lesz lehetőség megemlíteni a bankjegyek tervezésénél, kivitelezésénél közreműködő mestereket; az előállításhoz használt technikákat; az elő- és hátoldali ábrázolásokat, a forrásaként szolgáló műalkotások létrejöttének körülményeit, illetve az illusztrációk között megfigyelhető összefüggéseket. Az 1926 és 1944 közötti időszakban az értékálló pengő 21 címletéből csak 18 bankjegy került forgalomba. A következőkben ezekre a címletekre térek ki részletesebben.

Az 1926. március 1-ji keletű 5 pengős előoldali képet Helbing Ferenc és Georg Müller rajzolta az osztrák festőművész, Friedrich von Amerling *Széchenyi István* portréjáról készült másolata alapján. A hátoldalon keret által foglaltan a *Lánchíd*, a *királyi palota* és a *Budavár* egy részlete látható. Az elő- és hátoldali alnyomatok, illetve képnymatok ofszetnyomással készültek.¹⁵ Az előoldali portré alkotója, az osztrák Friedrich von Amerling volt az 1830-as évek arisztokráciájának legkedveltebb portréfestője. Számos előkelő férfi és női arcképe közül legkiemelkedőbb az 1836-os gróf Széchenyi Istvánt ábrázoló egész alakos olajfestménye. A képmást Széchenyi két bátyja, Pál és Lajos rendelte meg a biedermeier meghatározó arcképfestőjétől a Magyar Tudományos Akadémia számára. A megrendelők a következő szavakkal nyújtották át a festményt a társaság képviselőinek: „*vajha legkésőbb unokáink is e képnek arcvonalaira pillantván, a legnemesebb szívnek érzelmeire fakadjanak, hazájukat s nemzetüket boldogító legszebb tettekre serkenjenek.*”¹⁶

Az 1926. március 1-ji keltezésű 10 pengős nyomólemeze Lesch Ferenc, Horváth Endre (1896-1954) és Egri Zoltán rajzai alapján készült a lipcsei Giesecke und Devrient cég üzemében. Az előlapon látható *Deák Ferenc* arcképet Ferdinand Schirnböck (1859-1930)

¹³ PALLOS–TORBÁGYI–TÓTH 2012. 148.

¹⁴ Uo. 147.

¹⁵ KUPA 1968. 91.

¹⁶ RÓZSA 1982. 25

metszette rézbe. A hátoldali *Országház* képe Georg Müllertől származó kőkarc. Az alapnyomat tipo-, az arckép réz-, a hátlap ofszetnyomással készült.¹⁷ Feltehetően Ellinger Ede királyi udvari fényképész által 1872-ben készített felvétel nyújthatott támpontot az előlapi Deák portré elkészítéséhez.

Az 1926. március 1-ji keletű 20 pengős bankjegy *Kossuth Lajos* portréját Franke Ruppert (1888-1971) metszette rézbe. A hátoldali Georg Müllertől származó kőkarc Mészöly Géza (1844-1887) *Balaton* című festménye alapján készült. A címlet ornamentikáját Egri Zoltán, Horváth Endre és Lesch Ferenc készítette. Az előállítás technikája megegyezik a 10 pengős bankjegyével.¹⁸ A Kossuth arcképet egy akkoriban nagy hírű bécsi alkotó Franz Eybl (1806-1880) rajzolta köre. Az 1841-ből származó képmást Leykam A. nyomdája nyomtatta és Wagner József adta ki. A litográfia Kossuthot karosszékben, hasított ujjú atillában, kihajtott gallérú ingben jeleníti meg.¹⁹ A hátoldalon szereplő Mészöly Géza *Balaton* című festményét a magyar kormány rendelte meg. Trefort Ágoston kulturminiszter 1874. augusztus 14-i levelében kérte fel a művészt egy nagyobb alkotás megfestésére annak céljából, hogy minden jeles festő – köztük Mészöly Géza is – képviseltetve legyen a Magyar Nemzeti Múzeum képtárában. Mészöly beküldött vázlatai alapján 1874 decemberében megrendelték a képet 3000 forint tiszteletdíj biztosítása mellett. A mű Münchenben 1877 elejére készült el Mészöly hazai vázlatai alapján. Az alkotás mindennapi, egyszerű jelenetet dolgoz fel, a halászok életének egy jellemző mozzanatát mutatja be.²⁰

Az 1926. március 1-ji keltezésű 50 pengős címletre kerülő *II. Rákóczi Ferenc* portréját Mányoki Ádám festménye alapján Franke Ruppert metszette rézbe. A hátoldalon Lotz Károly festménye, a *Ménes a zivatarban* látható, amelyet Arthur Schuhricht metszett rézbe. A címlet rajzait Lesch Ferenc, Horváth Endre és Egri Zoltán készítette. Az alapnyomatok tipo-, a képnyomatok réznyomással készültek.²¹ Az előoldali arckép alapjául szolgáló festmény 1712-ben Mányoki Ádám lengyelországi tartózkodása idején készült Gdańsk városában. A sötét tónusra hangolt arckép hatását a fejedelem határozott tekintete, előkelő tartása fokozza.²² A hátlapi Lotz Károly alkotás egyike az 1861-1862-ben készült három zivatar festménynek (*Ménes a zivatarban*, *Zivatar*, *Zivatar a pusztán*). A vászon kétharmadát a felhős égbolt foglalja el, az alföldi tájnak csak a kép alján jutott hely. A lovak összébújva, egy csikó a földre kuporodva, a csikós subáját vállára vetve próbálja átvészelni a közelgő vihart.²³

Az 1926. március 1-ji keltezésű 100 pengős bankjegyen látható *Mátyás király* bankjegykép Boltraffio másolata alapján készült, feltehetően Ferdinand Schirnböck alkotása. Az előoldali kép szintén a lipcei Giesecke und Devrient cég üzemében készült. A hátoldalon keret által övezett mezőben a *királyi vár* képe látható a Dunával és egy hajóval. Az előlap

¹⁷ KUPA 1968. 91.

¹⁸ Uo.

¹⁹ VASÁRNAPI ÚJSÁG 1892. 649.

²⁰ BODNÁR 1985. 13-14.

²¹ KUPA 1968. 91.

²² GALAVICS 1983. 245.

²³ YBL 1938. 387-388.

nyomása tipo- és rézeljárással, a hátlapé tipo- és ofszetnyomással készült.²⁴ Az előoldali ábrázolás alapjául szolgáló márványszobor lombard–milánói mester munkája 1485-1490 tájáról. Formailag legközelebb állnak hozzá Elberto Maffiolo da Carrara és Benedetto Briosco által faragott, a paviai Certosa ajtaját ékesítő Visconti-Sforza képmások. Nagy valószínűséggel Mátyás király büszkje – Beatrix királynét ábrázoló párjával együtt – a budai palotában építészeti keret díszítésére szolgált.²⁵

Az 1927. július 1-ji keltezésű 1000 pengős címletet Egri Zoltán tervezte és rajzolta. Az előoldali Hungária-fejet Ferdinand Schirnböck metszette rézbe, előképként Zala György *Szabadság-szobra* szolgált. A hátoldali képet Franke Ruppert metszette rézbe Benczúr Gyula *Vajk megkeresztelése* című festményét alapul véve. A címlet ornamentikáját Opl János készítette. Az előállításához alkalmazott technikák: tipo- és réznyomás.²⁶ Az előoldali ábrázolásként szolgáló Aradi vértanúk emlékművének befejezését Huszár Adolf halála okán Zala Györgyre bízták. A szobor központi elemeit, a vértanúk domborműves plakettjeit a talpazatra állított Hungária-alak, a Harckészség, az Áldozatkészség, az Ébredő Szabadság és a Haldokló harcos szoborcsoportokkal egészül ki. Zala György a főalak fejére Szent Margit koronáját, bal kezébe pedig Szent István kardját mintázta. A szobor 1925-ös lebontását jó állapotban átvészelte. A műalkotást 2004. április 25-én a Tűzoltó téren a Megbékélési Parkban újraállították.²⁷ A hátlapé ábrázolás forrásaként szolgáló festmény egy Eötvös József által kiírt pályázatra készült, amelynek az volt a célja, hogy a Nemzeti Múzeum történeti alkotásokkal gazdagodjon. Történészekből álló szakértő testület határozta meg a választható témákból álló jegyzéket, amelyben kettő Szent Istvánhoz kötődő esemény is szerepelt (Szent István lovaggá avatása Wenzelin által a Kupa ellen vívott párkányi csata előtt; Szent István magához veszi a szent keresztiséget). Benczúr Gyula Horváth Mihály történeti írásaihoz hasonlatosan csaknem felnőttként ábrázolja Vajkot. A vázlat baloldalán Szent Adalbert megkereszteli a fehér ruhát öltött Vajkot, őket szerzetesek csoportja övezi. Középrészen Géza fejedelem és felesége, jobb oldalon pedig a pogány papság tagjai láthatók. A vázlatához képest eltérések mutatkoznak az 1875-ben elkészült festményen, hiszen Benczúr négy alakot szerepeltet teljes alakban: Szent Adalbertet, III. Ottó német császárt, a vörös öltözetet viselő Vajkot és Vajk fegyverhordozó apródját. Végleges műalkotás esetén már nem a két hit polémiáján van a hangsúly, hanem a magyar királyság legitimáló aktusán.²⁸

Az 1928. augusztus 1-ji keltezésű 5 pengős bankjegyet Jaschik Álmos tervezte és Moskó Kálmán rajzolta. Az előoldali *Széchenyi István* arckép az 1926. március 1-ji keletű bankjegyhez hasonlóan Friedrich Amerling alkotása alapján készült, a hátoldali *Lánchíd* képet Jaschik Álmos tervei alapján Franke Ruppert metszette rézbe. Az ornamentika Opl János és Lesch Ferenc alkotása. Az előállításához alkalmazott technikák: tipo-tipo és réznyomás.

²⁴ KUPA 1968. 91

²⁵ BALOGH 1940. 470.

²⁶ KUPA 1968. 91.

²⁷ BORBÁS 2008. 17.

²⁸ MIKÓ-SINKÓ 2000. 641-642.

Az 1929. február 1-ji keltezésű 10 pengős címlet terve, rajza és metszete szintén Jaschik Álmos, Moskó Kálmán, Opl János, Lesch Ferenc és Franke Ruppert nevéhez köthető. Az 1926-os kibocsátáshoz képest a bankjegy előlapján *Deák Ferenc* portréja nagyobb kivágásban látható, kissé eltérő beállítással. A hátoldali illusztráció témájában nem történt változás, továbbra is az *Országház* képe látható.²⁹

Ugyanezek a tulajdonságok vonatkoznak az 1930. január 2-i keltezésű 20 pengős címletre, melynek előlapján *Kossuth Lajos* portréja szerepel. A korabeli Kossuth ábrázolásokat összevetve előképként feltehetően az 1848-as August Prinzhofer (1817-1885) litográfia szolgált. A pengő hátlapján Mészöly tájképét a *Magyar Nemzeti Bank* budapesti székházának képe váltotta fel.

Az 1930. július 1-ji keltezésű 100 pengős bankjegyek ugyancsak Jaschik Álmos, Moskó Kálmán, Opl János, Lesch Ferenc és Franke Ruppert művészek közreműködésével készültek. Az előoldali *Mátyás király* portrét Mantegna rajzáról egy XVI. század elején készült másolat alapján Franke Ruppert metszette. A hátoldalon a királyi palota képe, a virágfüzér felső részén szétterjesztett szárnyú, kardot tartó turulmadár látható.³⁰ Az előlapi Mátyás király portréfestmény az alkotó és a modell földrajzi távolsága okán profilnézetben, érem után készült. A mester határozottan kirajzolódó, tekintélyes megjelenítése az uralkodó vonásait az antik koszorús hérosz ábrázolása szerint idealizálja, nem mellőzve az egyéni arcvonásokat.³¹ Andrea Mantegna a festményt Mátyás uralkodásának első évtizedében készíthette, hiszen a virágkoszorús dísz az ifjú királyokat illette meg. Feltehetően Janus Pannonius közvetítette a király megbízását a festőnek. A festmény később, a XVI. században Paulus Jovius comói múzeumába került, majd nyoma veszett.³²

Az 1932. október 1-ji keltezésű 50 pengős bankjegyet Jaschik Álmos tervezte és Moskó Kálmán rajzolta. Az előoldalon *Petőfi Sándor* portréja, a hátoldalon Visky János (1891-1961) *Terelés a Hortobágyon* című festménye látható. A papírpénz ábrázolásait Franke Ruppert metszette rézbe. Az ornamentika Opl János és Lesch Ferenc munkája. A címlet előállításához használt technikák a következők: tipo- és réznyomás.³³ Korabeli grafikai alkotásokat összevetve az előlapi Petőfi portré előképe az 1848-49-es szabadságharc grafikai ábrázolásainak egy Barabás Miklós által készített litográfiája lehet. A hátoldali ábrázolás alkotója, Visky János mint állatfestő, és mint a magyar puszta festője ismeretes számunkra. Festett portrékat, történelmi témájú festményeket és csendéleteket is. Az 50 pengős hátlapját díszítő *Terelés a Hortobágyon* című alkotását a Magyar Nemzeti Bank felkérésére festette.³⁴

Az 1936. december 22-i keltezésű 10 pengős bankjegyet Horváth Endre tervezte és Moskó Kálmán rajzolta. Az előoldalon *Madonna, ölében a gyermek Jézussal*, illetve egy *leányarckép* (Bőle Mária) látható. A hátoldali ábrázolás Stróbl Alajos *Szent István lovasszobrát*

²⁹ KUPA 1968. 92.

³⁰ Uo.

³¹ WILHELM 1990. 671.

³² BALOGH 1940. 490-491.

³³ LEÁNYFALUSI-NAGY 2006. 67.

³⁴ NÉPSZABADSÁG – PEST MEGYEI KRÓNICA MELLÉKLET 1996. 21. 66

eleveníti fel. Az előlapi rézmetszetet Franke Ruppert, a hátoldalt Horváth Endre készítette. Az ornamentika Opl János és Lesch Ferenc alkotása. Az előállításához használt technikák: tipo- és réznyomás.³⁵ A 10 pengős címlet követi az 1921. május 9-i keletű 10 000 koronás papírpénz *Patrona Hungariae* ábrázolását. Mária fején a Szent Korona látható, jobb kezében a kormánypalcát, balján a kisdedet tartja. A kis Jézus baljában országalmát tart, jobb kezét áldásra emeli. Mindkettejük feje körül dicsfény látható. Szentgáli Károly A Mária-tisztelet című munkájában kifejtett tipizálását alapul véve e címleten megjelenő ábrázolás a „DOMINA” és „PATRONA HUNGARIAE” típusokat egyesíti, hiszen Mária kormánypalcával a kezében, koronával a fején, baljában a kisdettel trónol.³⁶ A hátlapon megjelenített Stróbl lovasszobrot 1906. május 21-én állították fel a Koronázó-templom és Halászbástya közvetlen közelében. Szent István fején dicsfényvel övezett korona látható; bal kezében a kantárszárat, jobbában a kettős keresztet tartva üli meg lovát. A szobor talpazatát reliefekkel díszített alsó, és egy stilizált oroszánokat megjelenítő felső rész alkotja.³⁷ A szobor megalkotásában Stróbl társa Schulek Frigyes mester volt. Kettejük alakja meg is jelenik a templom alapítását ábrázoló domborművön.³⁸

Az 1938. január 15-i keltezésű 50 fillérés, 1 és 2 pengős címleteket Franke Ruppert tervezte és rajzolta. Az ornamentika Lesch Ferenc alkotása. A bankjegyek előállításához használt technika: ofszeteljárás. Ebből a sorozatból csak az 1 pengős került forgalomba, mivel a kormányzat nem akart bevezetni pénzegységen aluli címletet, a 2 pengős címlet pedig olyan gyenge minőségben készült, hogy jobbnak látták nem forgalomba hozni.³⁹ Az 1 pengős címlet előoldalán reliefszerű leányarckép, a hátoldalán pedig 1 pengő értékjelzés látható.

Az 1938. január 15-i keltezésű 5 pengős címlet szintén Franke Ruppert munkája. Az ornamentika Opl János alkotása. Az előlapon szereplő *leányarckép* (Tóth Rózsi) Horváth Endre rajza után készült; a hátlapon 5 pengő értékjelzés látható. A bankjegy előállításához használt technika: ofszetnyomás.⁴⁰

Az 1939. október 25-i keltezésű 5 pengős bankjegyet Horváth Endre tervezte és Moskó Kálmán rajzolta. Az előoldalon női arckép (Bugárdi Ferencné), a hátoldalon pedig Bezerédi Gyula *Tinódi Lantos Sebestyén* című szobra látható. Az ornamentika Lesch Ferenc munkája. Az előoldal réz-, a hátoldal ofszetnyomással készült.⁴¹ A hátlapi alkotás egyike volt annak a tíz szobornak, amelyet Ferenc József készíttetett Budapest számára.⁴² Bezerédi Tinódi Sebestyént magyar leventének mintázta, aki kezében lantot tart. A szobor haraszi kőből készült talpazatát Jámbor Lajos műépítész tervezte, amelyet egy magyar–török harci jelentet díszít. Bezerédi kutatásai során bukkant rá egy sárosmegyei vár falán látható Tinódi ábrázolásra. Később ezt az arcképet vette alapul a mintázás során. A szobor bronzba öntését a Haraszi-féle ércöntőben

³⁵ KUPA 1968. 92.

³⁶ SZENTGÁLI 1942. 20.

³⁷ ERDEY 1911. 51.

³⁸ YBL 1927. 99.

³⁹ RÁDÓCZY–TASNÁDI 1992. 310. 320.

⁴⁰ KUPA 1968. 92.

⁴¹ LEÁNYFALUSI–NAGY 2006. 49.

⁴² LYKA 1925. 267.

végezték el. A miniszterelnök 1904. október 19-i leiratában a Népszínház előtti parkot jelölte ki a szobor helyeként. Ünnepélyes keretek között 1907. augusztus 16-án Rózsavölgyi Gyula, helyettes polgármester vette át a Tinódi szobrot.⁴³

Az 1940. július 15-i keletű 2 pengős címletet Horváth Endre tervezte és metszette rézbe. Az előoldali portré modellje *Rudas Valéria* bényi palóclány. A címlet rajzai Moskó Kálmántól származnak, az ornamentika Opl János keze munkáját dicséri. A hátoldalon *Fábián Lajosné és lánya*, Marika látható. Az előállításához használt technika: ofszeteljárás.⁴⁴

Az 1941. január 15-i keltezésű 20 pengős bankjegyet Horváth Endre tervezte és metszette. Az előoldalon egy női arckép, furulyázó juhász és juhok csoportja látható. A hátoldal egy *földműves pár* képét ábrázolja. A nőfejet Lünczdorf Károly (1893-1958), a címlet többi ábrázolását Moskó Kálmán rajzolta. Az ornamentikát Opl János és Lesch Ferenc készítették. A címletet tipo- és réznyomással állították elő.⁴⁵

Az 1943. február 24-i keltezésű 100 pengős bankjegyet Horváth Endre tervezte, és Moskó Kálmán rajzolta. Az ornamentikát Opl János és Lesch Ferenc készítette. Az előoldali arckép rajzmodellje *Tóth Rózszi*. A címletet a nyilaskormány készítette 1944 végén. A bankjegy forgalomba nem került, egymás közötti fizetések lebonyolítására használták az Ausztriába kitelepített hadtestek. Az előállításához használt technika: ofszetnyomás.⁴⁶

Az 1945. április 5-i keltezésű 100 pengős címlet az 1926. március 1-jén kelt 100 pengős nyomólemezeivel készült. Eltérést csupán a bankjegy színe mutat, hiszen az 1945-ös kiadás lilás tónust kapott.⁴⁷

Az 1943. február 24-i keltezésű 1000 pengőt Jaschik Álmos tervezte és Horváth Endre rajzolta. Nem következett be változás az előlapi bankjegykép tekintetében az 1927-es címlethez viszonyítva. A *Hungária-fejet* Ferdinand Schirnböck, Budapest látképét a *Szent Gellért szoborral* Franke Ruppert metszette rézbe. A képanyomatok réznyomó technikával készültek. A nyilaskormány ideje alatt állították elő Veszprémben.⁴⁸

Az inflációs pengő bankjegyek közül az 1945. április 5-i keletű 50 és 100 pengős, és az 1945. november 1-ji keltezésű 1 millió pengős címleteket Helbing Ferenc készítette. Az 50 és 100 pengős címletek előképeként az azonos értékjelzésű 1926. március 1-ji bankjegyek szolgáltak, az 1 millió pengős pénzjegy előzménye az 1926-os kibocsátású 20 pengős. E papírpénzek esetén eltérés az aláírás, a nyomatok színe, a keltezés és az előállításához használt eljárás terén mutatható ki. A réznyomású eljárást az ofszetnyomás váltotta fel.⁴⁹

Az 1945. május 15-i keletű 500 pengős, az 1945. július 15-i keltezésű 1000 és 10 000 pengős, valamint az 1946. március 18-i keletű 100 millió pengős címleteket ugyancsak Helbing Ferenc tervezte. A bankjegyekhez használt nyomólemezeket az Oesterreichische Nationalbank készítette még 1925 előtt, így nagy valószínűséggel a papírpénzekben szereplő leányfejeket

⁴³ LIBER 270-271.

⁴⁴ RÁDÓCZY–TASNÁDI 1992. 312.

⁴⁵ KUPA 1968. 92.

⁴⁶ RÁDÓCZY–TASNÁDI 1992. 260.

⁴⁷ KUPA 1968. 92.

⁴⁸ RÁDÓCZY–TASNÁDI 1992. 260.

⁴⁹ KUPA 1968. 93.

Franke Ruppert metszette. Kivételt képez a 100 millió pengős, a rajta látható *palóc menyecskét* Horváth Endre rajzolta és metszette. A címlet előállításához felhasználták Helbing Ferenc 1926-os kibocsátású 10 pengős pénzjegyét, viszont az előlapi ábrázolás cseréje következett be, a Deák portré helyére került a palóc lány képe.⁵⁰

Az inflációs időszakban új címletek is készültek, ilyen volt az 1945. október 23-i keltezésű 100 000 pengős, az 1945. november 16-i keletű 10 millió pengős és az 1946. március 18-i keltezésű 1 milliárd pengős. Az ábrázolásokat Horváth Endre tervezte, illetve metszette rézbe. A címletek rajzait Reck István készítette. A 100 000 pengős ornamentikáját Lesch Ferenc és Kálna Béla, a 10 millió pengősét Lesch Ferenc és Dániel Győző, az 1 milliárd pengősét pedig Lesch Ferenc, Kálna Béla és Dániel Győző közösen alkották.⁵¹ A 100 000 pengősre az 1940. július 15-i keletű 2 pengős címletről már ismert *Rudas Valéria* arcképe került. A 10 millió pengős az 1926-os 20 pengős *Kossuth* ábrázolásához tért vissza, de kiegészült egy a portrét ellensúlyozó angyalos címerrel. A hátoldali Mészöly festményt helyére egy *csórében olajágot tartó galamb* került. Az 1 milliárd pengős címlet előlapi rajzmodellje *Lendvay Lúcia* székesfehérvári lakos.⁵² Az inflációs időszakra jellemzően korábbi pengő címletek kliséinek felhasználásával készültek az 1946. április 29-i keltezésű 10 000 és 100 000 milpengősök, az 1946. március 24-i keletű 1 és 10 millió milpengősök, az 1946. június 3-i keltezésű 100 milliós és 1 milliárd pengős bankjegyek. Az 1946. június 3-i keltezésű b.-pengős címletek nyomásához a korábbi milpengős kliséket alkalmazták.⁵³ Az imént említett 22 inflációs pénz közül a pengő teljes elértéktelenedése miatt az 1 milliárd b.-pengős már forgalomba sem került.

Az egyes címletek jellemzőinek leírása után most juthatunk el az ábrázolásokban megrejlő következetességek megfigyelésére, felismerésére és konzekvenciák levonására. Az 1926 és 1946 között időszakban forgalomba hozott pengő bankjegyek közül legtöbb érdekességgel az értékálló pengő papírpénzek szolgálnak. A korona címletekhez viszonyítva az első szembeötlő sajátosság, hogy csak II. Rákóczi Ferenc és Mátyás király alakja került rá a pengő papírpénzekre is. Az ábrázolásokat tüzetesebben megvizsgálva kijelenthetjük, hogy az új valuta ikonográfiája átalakult, hiszen a reformkor kardinális egyéniségei – Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Széchenyi István – kaptak helyet az előoldalakon. Második sajátosság, hogy a rézmetszetek tervezői egytől-egyig valamilyen korabeli festményt, vagy litográfiát választottak alapul a címletek előlapi ábrázolásaihoz. A Deák, Kossuth, Petőfi és Széchenyi portrék eredetije az 1830-40-es és 1870-es évekből, a Mátyás király és II. Rákóczi Ferenc képmások a reneszánsz és barokk stíluskorszakokból származnak. Harmadik ismérv, hogy az 1936-os pengő kibocsátásokkal kezdődően sok esetben kicserélődnek az portrék, és a tervező női parasztlányok arcképeivel ékesíti a papírpénzek előoldalait. Negyedik jellegzetesség, hogy az elő- és hátoldali ábrázolások megfeleltethetők egymásnak, közöttük kapcsolat áll fenn. Ötödik jellemző a hátoldali illusztrációk sokszínűségében rejlik.

⁵⁰ RÁDÓCZY–TASNÁDI 1992. 248.

⁵¹ KUPA 1968. 93.

⁵² KUPA 1968. 93.

⁵³ Uo.

Az 1918-tól bekövetkező történelmi események, politikai változások áttekintésével választ találhatunk az első sajátosságra. Ezek tudatában ismerhetjük fel, hogy a pengő pénzjegyeken szerepeltetett személyek megválasztásában milyen szempontok érvényesültek, illetve a kor milyen összeköttetésben állt a reformkorral, hogyan viszonyult 1848-49-es forradalom és szabadságharchoz.

A történelmi Magyarország felbomlását valójában három tényező tette lehetővé. Egyik ilyen tényező az első világháború elvesztése; a másik a nagyhatalmak azon álláspontja, mely szerint a Habsburg Birodalom már nem tudja kiegyensúlyozó szerepét betölteni a térségben; a harmadik komponens az itt élő nemzetiségek önállósodásának, nemzetté válásának igénye. A győztes forradalom vezetői külpolitikai lépésekkel kívánták megőrizni az ország történelmi kereteit, ellenben a nagyhatalmak szándékában állt a kisebb területtel rendelkező ország beillesztése az általuk elképzelt Európába. A független magyar állam háborús tragédia eredményeként, a Monarchia felbomlása következtében jött létre. Végezetül a magyarság egyharmada kisebbségi sorba kényszerült, a Szent István-i ezeréves birtokok háromnegyed része elveszett.⁵⁴

A fiatal magyar demokráciát veszélyeztette a baloldali radikalizmus és az ellenforradalom. Az 1918 novemberében alakult nemzeti egység megbomlott a külpolitikai kudarcok és a társadalmi feszültségek nyomán. A kommunista párt tudatosan szította a tömegek elégedetlenségét. A nagybirtokosok és tőkésék a konszolidáció megvalósításában voltak érdekeltek, hiszen eddigi pozícióikat féltették a demokratikus reformoktól. Ezekkel párhuzamosan felszínre kerültek a jobboldali radikális irányzatok, amelyek eszközül az ellenforradalmat választották. Az eközben hatalomra kerülő Tanácsköztársaság a szocializmus bevezetésén munkálkodott. Bukásuk elkerülhetetlen volt, hiszen nem következett be a kommunista világforradalom. 1919 augusztusa és 1920 tavasza között tartott az ellenforradalom hatalomra jutása és berendezkedése. Az 1920. március végéig tartó román megszállás átmenetinek bizonyult. Az ellenforradalmi kormányok a Nemzeti Hadsereg fővezérét, Horthy Miklóst a katonai diktatúra feladásának ellenében politikai irányító szereppel ruházták fel. A kereszténypárt és a kisgazdapárt 1920 folyamán megalkották a magyar államiság alapelveit. A nemzetgyűlés elfogadta az alkotmányosság helyreállításáról és államfői hatalom gyakorlásáról szóló törvényt, majd megtörtént Horthy Miklós kormányzóvá választása. Az immár legitim koalíciós kormányt meghívták a párizsi békekonferenciára, és 1920. június 4-én sor került a trianoni békeszerződés aláírására.⁵⁵

A konszolidáció feltételei a felelős kormány megalakulásával, a nemzetgyűlés létrejöttével, az államforma meghatározásával jöhettek létre. A politikai vezetésben fokozatosan nőtt a hagyományos uralkodó csoportok jelentősége. Ezt a tendenciát az 1926. évi XXII. törvénycikk szavatolta a felsőház helyreállításával. A korszak két meghatározó élménye: Trianon katasztrófája és a kommunizmustól való óvakodás. Történtek baloldalt sújtó rendelkezések, mint például a szabadkőművesség illegálitása helyezése, népbiztosok pere és

⁵⁴ GERGELY-PRITZ 1998. 51.

⁵⁵ Uo. 52.

elítélése. Jobboldali túlkapások ellen is rendelkezett a kormány. Jelentős eseménynek bizonyult Simonyi Semadam Sándor kormányának leváltása, melynek helyébe Teleki Pál gróf kormánya lépett. Az 1921 eleji magyar politikai életet leginkább a legitimisták és szabadkirályválasztók ellentéte határozta meg. IV. Károly két visszatérési kísérletének következményeként az 1921. évi XLVII. törvénycikk kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. A királypuccsok megrázták a hazai politikai életet, ennek eredményeként Teleki Pál lemondott és már április 14-én új kormány alakult Bethlen István irányításával. 1922. február végén Bethlen kezdeményezésére sor került a Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt és a Kisgazda Párt együttműködésére, ettől fogva Egységes Párt néven működtek tovább. 1921 folyamán lehetőség nyílt több területszerzésre. Augusztusban a magyar csapatok elfoglalták Újszegedet és Pécset, így a francia és délszláv megszállás véget ért. Sopron hovatarozásáról népszavazással döntöttek. Külpolitikai szempontból Magyarország helyzete kedvezőtlennek bizonyult, mivel az új államoknak érdekében állt, hogy a Monarchia esetleges restaurálását megakadályozzák, és az országot elszigeteljék. Létrejött a kisantant szövetsége, különböző egyezmények kötettek egymás megsegítésére támadás esetén. Ilyen megállapodás született Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között, Csehszlovákia és Románia között, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia között. Így diplomáciai nyitás csak Olaszország irányába történhetett, melynek megpecsételője az 1927-es római barátsági szerződés volt.⁵⁶

1918-tól az 1920-as évek közepéig felvázolt események rávilágítanak arra, hogy a kor magyarsága miatt kapcsolódott oly szorosan a reformkor nagyjaihoz. Hasonlóságot lehet felfedezni az 1848-49-es és a trianoni békeszerződés előtti történések között. A 19. század közepi horvát, szerb, szlovák és román önállósodási mozgalmak hasonlóan a 20. századi nemzetiségi törekvésekhez nemcsak függetlenedési célt szolgáltak, hanem egy bizonyos fok után zsákmányszerző hódításokba csaptak át. Mindkét kritikus időszak a magyarok számára hatalmas veszteségekkel zárult. Az első esetben Ferenc József segélykérő levelének hatására I. Miklós cár támogatásával véget vetettek a magyar ellenállásnak, majd következett a véres megtorlás, a polgári kormányzat felállítása, és a Bach-féle provizórium foganatosítása. Második alkalommal pedig a nagyhatalmi és nemzetiségi intencióknak eleget téve a Párizs környéki békében határozták meg az új magyar határokat, olyan területeket is elcsatolva, melyek többségben magyarok által lakott volt.

Megalapozottnak tűnik az a döntés, mely alapján a pengő papírpénzek előoldalaira a reformkorból választottak modelleket. Az ábrázolt történelmi személyek – Széchenyi, Deák, Kossuth és Petőfi – kivétel nélkül a nemzet felvirágoztatásán fáradoztak. Széchenyi István jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen Hitel című munkájával a feudális rendszer felszámolását sürgette; az ösiséget, a fiskalitást, a jobbágy és a földesúr függő viszonyának megszüntetését javasolta. Ezentúl a kilenced eltörlését, a közlekedés korszerűsítését, a folyók szabályozását, a céhrendszer felszámolását tanácsolta. Nem elhanyagolható Széchenyi egy évi jövedelmének felajánlása a Magyar Tudományos Akadémia létrehozásának érdekében. Széchenyi nevéhez

⁵⁶ GYAPAY 1992. 520-524.

kapcsolódik a Pestet és Budát összekötő híd tervezésének gondolata; a balatoni gőzhajózás megindítása; a Duna és Tisza folyók szabályozásának elképzelése; a Hengermalom és a Hajógyár létesítése. Az első felelős magyar minisztériumban fontos szerepet töltött be, a közmunka- és közlekedésügyi tárcát vitte. Kossuth Lajos első fellépése az 1832-36-os országgyűlésre tehető. Az általa szerkesztett Országgyűlési Tudósítások-ban számolt be a diétán elhangzottakról. 1840-ben megkapta a Pesti Hírlap szerkesztői tisztjét. Kossuth Lajos gazdasági kérdésekben is gondolkodott, egy alacsony vámfizetést előíró belső vámvonal létrehozását szorgalmazta, melynek következményeként létrejött a Védegylet. A vasútépítés kapcsán egy Pest és Fiume, Vukovár és Fiume között felépülő vasút programja lebegett a szemei előtt. Kossuth Lajos feladatai az első magyar minisztériumban a pénzügyi tárcára terjedtek ki. Mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke 1849. augusztus 11-i lemondásáig komoly szerepet játszott a magyar védelem megszervezésében. Deák Ferenc fellépése az 1839-40-es országgyűlésre tehető; felszólalt az osztrák újoncmegajánlás ügyében. Az első felelős magyar minisztériumban, mint igazságügyi miniszter vállalt szerepet. Petőfi Sándor jelentősége az 1848. március 15-i pesti történelemben értékelődött fel.⁵⁷ Az imént felsorolt cselekedetek játszhattak szerepet abban, hogy e négy személy később a pengő pénzjegyekre kerültek. A reformkor nagyjainak a pengő papírpénzeken való megjelenítése a múlttal való szembenézést, a magyar történelem felvállalását, az utólagos értékítélet kialakítását is lehetővé tette. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően ekkor nyílt először lehetőség a reformkor és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történeteinek felvállalására, az eseményekről való diskurzusra. Az 1000 pengős címlet előlapjára Zala György aradi Szabadság-szobrának Hungária-feje került, ezáltal is kifejezve a kor 1848-49-es forradalom és szabadságharccal való szoros kapcsolatát.

Érdekes témát vet fel a portréábrázolások eredete. Ismeretes, hogy a Kossuth, Széchenyi, Petőfi és Deák portrék a 19. század közepéről, a Mátyás és II. Rákóczi Ferenc képmások pedig a reneszánszból és a barokkból származnak. Kérdésként merülhet fel, hogy vajon mi okozhatta, hogy Helbing Ferenc nem újszerű ábrázolások létrehozására törekedett, hanem korabeli festményekhez, litográfiákhoz nyúlt vissza? Egyik magyarázat az lehet, hogy az ábrázolásokat hiteles képmásnak tekintve Helbing célja ezen alkotások továbbörökítése. Elképzelhető az is, hogy a nemzet köztudatába ezek az alkotások integrálódtak, így a művész nem is próbálkozott kevésbé ismert műalkotások felhasználásával, vagy újabbak létrehozásával. Talán a leginkább mérvadó magyarázat az lehet, hogy a leghitelesebb ábrázolások még a történelmi személyek életében készültek, és a későbbi képmásokat is csak ezek nyomán alkothatták meg a művészek.

A parasztlányok arcképeinek szerepeltetésében feltehetően az a népművészethez, a magyar hagyományokhoz, a „forráshoz” való kötődés tükröződik, amely a szecesszióból eredeztethető. Horváth Endre csodálója volt a népművészetnek, rendszeresen utazott népművészeti centrumokba. Az 1940-es mezőkövesdi látogatásáról maradtak is fenn fényképek

⁵⁷ Uo. 331-387.

és feljegyzések. A pengőhöz készült metszetek modelljeit a palócföldről választotta.⁵⁸ Így kerülhettek fiatal női arcképek a pengők előoldalaira: Rudas Valéria, Böle Mária, Bugárdi Ferencné és Tóth Rózsi. Jaschik Álmos személyét is foglalkoztatta a magyar népművészet sorsa, erre bizonyítékként szolgál megannyi, az 1920-as években írt népművészeti témájú tanulmánya, amelyek a Magyar iparművészet című folyóiratban jelentek meg. Az új modellek választásában közrejátszhatott a Magyar Nemzeti Bank azon célja, amely szerint újszerű, eddig ismeretlen arcképeket kívánt látni a pengő bankjegyeken. Így ezek a címletek kuriózumnak számítanak, hiszen a magyar pénzgyártásban eddig nem volt példa – kivéve Ferenc József, és unokahúgának portréja esetén – élő személyek megjelenítésére.⁵⁹

Az első és második pengősorozat elő-, és hátlapi ábrázolásai között sok esetben egyértelmű kapcsolat figyelhető meg. Ilyen például az 1926. március 1-ji és 1928. augusztus 1-ji keletű 5 pengősök esetén a Széchenyi István portré és Lánchíd magától értetődő együttes szerepeltetése. A híd felépítését célzó első lépés 1832-ben történt, amikor is Széchenyi életre hívta a Hídegyesületet. Az alaptőkét Sina György bécsi bankár biztosította, a terveket Thierney Clark, angol hidépítő mérnök készítette. Az építkezés vezetésével Adam Clark, skót építész bízta meg.⁶⁰ Az 1930. január 2-i keltezésű 20 pengős esetén Kossuth Lajos portréja a Magyar Nemzeti Bank budapesti székházának képével párosul. Erre magyarázatként az szolgálhat, hogy Kossuth az első minisztériumban a pénzügyi tárcát vitte. Az 1926. március 1-ji és az 1930. július 1-ji keletű 100 pengős esetén Mátyás király arcképe a budai királyi palota képével párosul. A választás indokolt, hiszen az budai palota, az első magyar korareneszánsz épület Mátyás uralkodása alatt komoly változásokon esett át. Firenzei intarziátorok által ebben az időben készültek el az ajtók, ablakok legnagyobb része, amelyekbe később az intarziás ajtószárnyak kerültek. A helyiségek falait is ekkor építették fel, a termeket intarziás menyezettel fedték le. Az elpusztult reneszánsz palotából mára egyetlen olyan részlet maradt, amelynek építése az olasz származású Chimenti Camicia magyarországi tartózkodása alatt valósult meg. Ez az úgynevezett Gyilokjáró udvar ötíves vakárkádsora, a mögötte helyet foglaló Jégverem és az Albrecht pince.⁶¹

A hátoldali illusztrációk kapcsán megállapíthatjuk, hogy a papírpénzek a legváltozatosabb ábrázolások sorát vonultatják fel. Egyfelől budapesti látképekről, épületekről készített metszetek, másfelől különböző műfajú festmények és szobrok szolgálnak alapul a hátoldali ábrázolásokhoz. Az épületek és látképek Budapest legmarkánsabb, legjellegzetesebb pontjait emelik ki. A pengő címletek hátoldalain felismerhetjük az Országházat, a budai királyi palotát, a Lánchidat, Buda látképét a Szent Gellért szoborral és a Magyar Nemzeti Bank székházát. A megjelenített tájkép-, és épületrészletek egyfelől visszacsatolnak a magyarság történetének egyes korszakaihoz – Mátyás király uralkodásához és a reformkorhoz – másfelől hirdetik a modern Magyarország letéteményeseit: a parlamentarizmust és az önálló pénzügyet. Az ábrázolások másik csoportját képezik a festmények és szobrok. Műfaji szempontból több

⁵⁸ KOVALCSIK 1986. 37.

⁵⁹ JANKUS 1988. 43.

⁶⁰ PÁLMÁNY 1980. 22-23.

⁶¹ TÓTH 1983. 155-156.

típus is jelentkezett: élet-, és tájképek (Lotz Károly: Ménes a zivatarban, Visky János: Terelés a Hortobágyon, Mészöly Géza: Balatoni táj) illetve történelmi festmény (Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése). Szobor csupán két alkalommal került bankjegy hátuljára, mindkét esetben Horváth Endre tervezésében; ilyen címlet volt az 1939. október 25-i keltezésű 5 pengős és az 1936. december 22-i keletű 10 pengős. Ebben az esetben Bezerédi Gyula Tinódi Lantos Sebestyén és Stróbl Alajos Szent István király lovas szobra került a hátoldalakra. Habár Szent István alakja nem jelenik meg papírpénzek előoldalain, mégsem szorult ki teljesen a bankjegyek illusztrációiból, hiszen az 1936. december 22-i keltezésű 10 pengős és az 1927. július 1-ji keletű 1000 pengős kapcsán szobor, illetve festmény formájában képviseltette magát a bankjegyeken. Pontosabb vizsgálat után megállapíthatjuk, hogy hátoldali ábrázolások előképeként szolgáló műalkotásokat javarészt a közelmúltban – hozzávetőleg a pengőt megelőző ötven évben – készültek. A millenniumi építkezések csúcspontjaként kezdték el építeni az Országházat 1885-ben; az épületet véglegesen 1904-re sikerült befejezni.⁶² A Tinódi Lantos Sebestyén, Szent István, Szent Gellért szobrokat is ez idő tájt avatták fel, pontosan 1907-ben, 1906-ban és 1904-ben. A korábban említett festmények egy kivétellel az 1860-as és az 1870-es évek környékén készültek.

A pengő érmék ábrázolásai

A pengő pénzrendszer két évtizedes pályafutása során számos éremtervezet született kiváltképp, ha számításba vesszük a próba- és fantáziavereteket is. A vizsgálat tárgya a forgalomba hozott érmek közül leginkább azokra fog kiterjedni, amelyeken figurális ábrázolás is látható, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a pénzeket sem, amelyeken „csupán” értékjelzés és címerábrázolás látható. Legelőször megemlékezem a veretek tervezését célzó pályázati kiírásokról, majd a papírpénzeknél felvázolt felépítés szerint időrendben fogok említést tenni az egyes veretekről, a tervezőkről, az elő- és hátoldalon látható ábrázolásokról és az érmek anyagáról. A leírások után kerülhet sor az érmek általános jellemzésére, majd az egyes veretek ikonográfiájának megfejtésére. Az értekezés során itt is szó fog esni az egyes illusztrációk történelmi kapcsolatairól, előképeiről; továbbá kísérletet fogok tenni a modellek megválasztásában szerepet játszó követelmények, igények megfejtésére.

A nemesfém pénzek – arany 10 és 20 pengős, és ezüst 1 pengős – tervezésére meghívásos pályázatot hirdettek. Az 1925. évi XXXV. törvénycikkben fogalmazták meg az arany érmekre vonatkozó megkötéseket: *„Ezeknek az arany érméknek a képlapján Magyarországnak címert tartó angyalokkal és „Magyar Királyság” körirattal ellátott címere és a veretés évszáma, hátlapján pedig virágékesítéssel körülvett „20 PENGŐ” illetőleg a „10 PENGŐ” értékjelzés lesz.”* Továbbá: *„Karimájuk síma, díszített szélllel. A lapok pereme emelkedett és azon belül gyöngysor vonul végig.”* Az ezüst 1 pengős érme kapcsán a következő megkötés fogalmazódott meg: *„Az ezüst érmék képlapján Magyarországnak „Magyar Királyság” körirattal ellátott címere és a veretés évszáma, hátlapján pedig virágdíszítéssel*

⁶² SISA 2002. 102.

ellátott értékjelzés lesz.”⁶³A zártkörű pályázatra Beck Ö. Fülöpöt (1873-1945), Berán Lajost (1882-1943), Reményi Józsefet (1887-1977) és Telcs Edét (1872-1948) hívták meg. A 10 és 20 pengős érmek nem kerültek forgalomba, csak próbaveretek készültek. Az 1 pengős tervezetekkel kapcsolatban a pénzügyminiszter azt a döntést hozta, hogy egyik mintadarabot sem fogadja el; a tervek módosítását nem igényelte, a végleges kialakítást a pénzverde vésnökeire bízta. Végezetül Reményi József 1 pengős éremtervét valósították meg.⁶⁴

A váltópénzek megalkotására nyilvános pályázat keretében lehetett pályaműveket benyújtani. Összeségében 72 tervezet érkezett be a pályázatra, amelyek között nemcsak gipszminták, hanem rajzok is szerepeltek. A díjazottak között Hurtay Lajos, Seregély Dezső, Szántó Gergely, Tóth István éremművészek, Biczó András, Csabai-Ékes Lajos, Tary Lajos grafikusok és ifj. Pálincás János szigorló építész volt. Az 1926. január 4-i levelében Michaelis az eddig többször 2. helyezést elért ifj. Pálincás Jánost kérte fel a gipszminták elkészítésére.⁶⁵

Ezek után további pályázatokat írtak ki 1929-ben ezüst 2 és 5 pengős érmek tervezésére, illetve 1937-ben Szent István 5 pengős veretek létrehozására. A Magyar Iparművészet 1929. évi 3-4. száma tájékoztat a bírálóbizottság által kiosztott díjakról. Az első helyet Veisz Pál nyerte el madonnás tervével. A második díjat Madarassi Machovics Walter érdemelte ki szintén madonnás mintájával. A harmadik helyen Szántó Gergely végzett az irredentizmus gondolatát felelevenítő munkájával.⁶⁶ A három díjazott művész egyik tervezete sem valósult meg; a 2 pengős veret tervezője Szentgyörgyi István és Pittner Vince, az 5 pengős érméé pedig Berán Lajos lett. A Magyar Művészet hasábján jelent meg felhívás Szent István halálának 900. évfordulójára készülendő ezüst 5 pengősre.⁶⁷ Liszt Ferenc emlékére tervezendő ezüst 2 pengősök tervezéséről az 1936. évi XXI. törvénycikk szólt. „*Amidőn a magyar nemzet nagy fiának, Liszt Ferencnek ihletett zeneköltészetét és művészetét – amellyel nevének és hazájának világszerte el nem múló dicsőséget szerzett – emlékévé tartásával ünnepli: e kegyelet méltó kidomborítása végett a törvényhozás elrendeli, hogy az 1929:XXVI. törvénycikk értelmében verendő ezüstérmék közül kétszáz ezer darab kétpengős érmét Liszt Ferenc, a nagy magyar zeneköltő emlékének megörökítésére kell verni.*”⁶⁸ A pályázati kiírások és törvényrendeletek áttekintése után rátérünk a veretek időrendbeli felsorolására, és elemzésére.

A váltópénzek kialakítása nem mutat nagy változatosságot abban a tekintetben, hogy az 1926. december 27-i keletű 1, 2, 10, 20 és 50 filléresek előoldalain egytől-egyig a Szent Korona látható, olyan kisebb eltérésekkel, hogy a 10 és 20 filléreseken a diadém sima felületű körben szerepel. A veretekhez készült tervek Pálincás János nevéhez kötődnek. Az 1 és 2 fillérest bronzból, a 10 és 50 fillérest nikkelből, a 20 fillérest réznikkelből verték ki. Az 1940-es 2 és 10 filléres és az 1941-es 2 filléres veret vasból, az 1941. november 24-i és az 1943. február 17-i keletű 20 és 2 filléres acélból illetve horganyból készültek.⁶⁹

⁶³ [2] 1925. évi XXXV. törvénycikk 5. és 11. §

⁶⁴ SOLTÉSZ 1996. 24.

⁶⁵ Uo. 25.

⁶⁶ MAGYAR IPARMŰVÉSZET 1929. 60.

⁶⁷ MAGYAR MŰVÉSZET 1937. 296.

⁶⁸ [3] 1936. évi XXI. törvénycikk

⁶⁹ ADAMOVSZKY 2010. 79-88.

Az 1926. december 27-től forgalomba kerülő ezüst 1 pengős Reményi József munkája. Az előoldalon tölgyfa és babérágak között a koronás magyar címer, a hátoldalon 1 pengő értékjelzés látható. Az előoldalon „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat olvasható.⁷⁰

Az 1929. május 30-i keletű ezüst 2 pengőst Szentgyörgyi István és Pittner Vince tervezte. Az előlapon a magyar címerpajzs fölött két lebegő angyal tartja a koronát. A „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat és a 2 pengő értékjelzés az előlapon szerepel. A hátoldalon a *Madonna* glóriával és dicsfényel övezetten felhőkön ül, fején a Szent Korona látható, bal karjában a *gyermek Jézust*, jobb kezében a kormánypalcát tartja.⁷¹

Az 1930. június 25-től forgalomba került ezüst 5 pengőst Berán Lajos tervezte. Az előoldalon az angyalok párkányszerű talapzaton állva tartják a címet, rajta glóriával övezetten a magyar korona látható. Az 5 pengő értékjelzés és a „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat az előlapon szerepel. Az érme másik oldalán *Horthy Miklós* jobbra néző mellképe foglal helyet. Köriratban „VITÉZ · NAGYBÁNYAI · HORTHY · MIKLÓS · KORMÁNYZÓSÁGÁNAK · 10 · ÉVFORDULÓJÁRA” szöveg olvasható.⁷²

Az 1935. szeptember 25-i keletű ezüst 2 pengős érmét Berán Lajos tervei alapján verték ki. Az előlapon barokkos keretben a koronás magyar címer, 2 pengő értékjelzés, és a „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat olvasható. Az érme másik oldalán *Pázmány Péter* kezében kettős keresztet tart, előtte és mögötte egy-egy könyvet tartó diák látható. Köriratban „A · 300 · ÉVES · KIR · PÁZMÁNY · PÉTER · TUD · EGYETEM · ALAPÍTÁSÁNAK · EMLÉKÉRE” szöveg olvasható.⁷³

Az 1935. december 30-tól forgalomba került ezüst 2 pengős érmét Berán Lajos tervezte. Az előlapon tölgyfa- és babérágak között a koronás magyar címer szerepel. Az előoldalon „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat olvasható. A hátoldalon *II. Rákóczi Ferenc* jobbra néző büsztje kapott helyet. Köriratban „II · RÁKÓCZI · FERENC · 1676-1935” szöveg olvasható.⁷⁴

Az 1936. augusztus 10-i keletű ezüst 2 pengős veretet Berán Lajos tervezte. Az előlapon tölgyfa- és babérágakkal övezetten a koronás magyar címer szerepel, és a „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat olvasható. A hátoldalon *Liszt Ferenc* jobbra néző arcképe látható. Köriratban „LISZT · FERENC · MAGYAR ZENEKÖLTŐ · EMLÉKÉRE · 1811-1886” szöveg olvasható.⁷⁵

Az 1938. augusztus 12-től forgalomba került ezüst 5 pengős érmét Berán Lajos tervezte. Az előoldalon koronás magyar címer, a pajzson kard és jogar, illetve egy babér- és egy tölgyfaág látható. Az előlapon „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat olvasható. A hátoldalon *Szent István* jobbra néző koronás büsztje látható. Az érme baloldalán „SZT · ISTVÁN”, jobboldalán „969+1038” felirat olvasható.⁷⁶

⁷⁰ Uo. 89.

⁷¹ Uo. 91.

⁷² Uo. 96.

⁷³ Uo. 94.

⁷⁴ Uo. 97.

⁷⁵ Uo. 98.

⁷⁶ Uo. 90.

Az 1939. március 15-i keletű ezüst 5 pengős veret Berán Lajos tervei alapján készítették. A veret az 1930. június 25-én forgalomba hozott 5 pengős külalakját követi azzal a különbséggel, hogy a hátoldali *Horthy Miklós* portré balra néz. A hátlapon „VITÉZ · NAGYBÁNYAI · HORTHY · MIKLÓS · MAGYARORSZÁG · KORMÁNYZÓJA” szöveg olvasható.⁷⁷

Az 1943. június 18-i keletű alumínium 5 pengős tervezője Berán Lajos. E veret alapjául a korábbi 1939-es 5 pengős érme szolgált. Az előoldalon „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat olvasható. A hátoldalon köriratban „VITÉZ · NAGYBÁNYAI · HORTHY · MIKLÓS · MAGYARORSZÁG · KORMÁNYZÓJA · SZÜLETÉSÉNEK · 75 · ÉVFORDULÓJÁRA” szöveg olvasható.⁷⁸

Az 1945. szeptember 1-jén forgalomba hozott alumínium 5 pengős érmét Iván István tervezte. Az előoldalon a koronás magyar címer, kétoldalt egy-egy levél, vízszintesen búzakalász, alatta szőlőfürt szerepel. Az előoldalon „MAGYAR · KIRÁLYSÁG” felirat és 5 pengő értékjelzés olvasható. A hátoldalon a Parlament homlokzatának képe, köriratban „MAGYAR · ÁLLAMI VÁLTÓPÉNZ” szöveg látható.⁷⁹

A pengő papírpénzekkel összevetve az érméken továbbra is megjelenítésre került II. Rákóczi Ferenc, Szent István és a *Patrona Hungariae* alakja. Korábban nem ábrázolt, újonnan megválasztott személyek is kerültek a veretek előoldalaira, mint például Horthy Miklós, Liszt Ferenc, Pázmány Péter. A pengő érmék egy tekintélyes része valamely évforduló kapcsán született, ilyen a Liszt Ferenc emlékére készült 2 pengős; a Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának 300. évfordulójára vert érme; a Szent István halálának 900. évfordulójára forgalomba hozott veret és a Horthy Miklós kormányzóságának 10. jubileumára és születésének 75. évfordulójára előállított 5 pengő értékjelzésű érmék.

A veretek alapvető jellemzőinek leírása után az érmék részletesebb elemzése következik. Madonna ábrázolás vizsgálata elvezet ahhoz, hogy megértsük ezen éremkép választását. Szó fog esni Szent István és Pázmány Péter alakja esetén előforduló ábrázolási konvenciókról; II. Rákóczi Ferencet ábrázoló pengő előképéről; Liszt Ferenc alakját felvonultató képzőművészeti alkotásokról; és Horthy Miklós szerepeltetésének lehetséges magyarázatáról.

Tudnivaló, hogy a magyarországi Mária tisztelet egykorú a kereszténységgel; terjesztésének legjelentősebb képviselője Szent Gellért püspök, aki meghonosította a Boldogasszony és Nagyasszony kifejezéseket. A Mária tisztelet megerősödését segítette elő az a tett, hogy Szent István halála előtt Mária oltalmába ajánlotta országát.⁸⁰ Szűz Mária a kis Jézussal éremkép összességében 404 évig volt látható forgalmi pénzeinken; használata olykor történelmi hagyományokat, folytonosságot volt hivatott képviselni. Az ábrázolás magyar érméken először Hunyadi Mátyás uralkodásának idején jelent meg. Mátyás az 1467. márciusi

⁷⁷ Uo. 95.

⁷⁸ Uo. 99.

⁷⁹ Uo. 101.

⁸⁰ SOÓS 1995. 3-4.

budai országgyűlésen bevezetett rendelkezései nyomán megszűnt az évenkénti pénzüjtás lehetősége, és bevezetésre került egy állandó ezüstpénz, melynek értékállóságát Szűz Mária képével és a Patrona Hungariae felirattal szándékozták megalapozni. Az állandó érmek hátlapjain az ülő Mária alakja látható, ahogy karjaiban tarja a kis Jézust. Az éremkép bevezetésekor Máriát rövid fejkendővel ábrázolták, később tértek át a hosszú kendős megjelenítésre, majd ezt követően került Mária fejére korona. Eleinte ülő helyzetben, majd trónon ülve ábrázolják az istenszülőt.⁸¹

Szentgáli Károly A Mária-tisztelet című munkájában – Mária által betöltött titulusok alapján – hat ábrázolási típust különböztet meg: „BEATA VIRGO MATER”, „DOMINA”, „MATER SALVATORIS”, „PATRONA HVNGARIAE”, „REGINA CAELI”, és „VIRGO SINE PECCATO”.⁸² Ha Szentgáli kategorizálást vesszük alapul az 1929-es 2 pengős veret ábrázolására vonatkoztatva, akkor megjegyezhetjük, hogy az általa említett illusztrációk két típusát egyesíti az ezüstérme. A „DOMINA” és a „PATRONA HUNGARIAE” típusok kapcsolódnak össze, hiszen Mária koronával a fején, kormánypálccával a kezében, karján a kisdeddal, felhőkön ülve trónol. A kis Jézus jobbáiban országalmát tart, másik kezét áldásra emeli.

1935. szeptember 25-i keletű Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának 300. évfordulójára mintázott ezüst 2 pengős kapcsán ismereteseek az intézmény alapításának körülményei. Pázmány Péter 1635-ben látott hozza az intézmény megalapításához. A 60 000 forintnyi tőkével felállított nagyszombati egyetem 1635. november 13-án ünnepélyes keretek között nyitotta meg kapuit. Kezdetben a teológiai és a bölcsészeti fakultás működött, majd 1667-ben kiegészült Losy és Lippay érsekek közreműködése által a jogi karral. Budára való áthelyezésére 1777-ben került sor.⁸³ Pázmány Péter ábrázolása esetén előképként Szelepcsényi György két rézmetszetű portréjára gondolhatunk. Ha nem is bizonyítható a két ábrázolás teljes mértékű megfeleltethetősége, akkor is feltételezhetjük, hogy az éremművész ismerte Szelepcsényi valamely metszetét. Párhuzamot vonhatunk Szelepcsényi ábrázolásai és a 2 pengős érme között, hiszen hasonlóság figyelhető meg a portré modellálása terén, a szakállviselet kialakításában, az alakok életkorában, az öltözék jellegében és a quadratum megjelenítésében.

Összehasonlítás alapján az 1935. december 30-i keletű II. Rákóczi Ferencet ábrázoló ezüst 2 pengős előképe egyértelműen Warou Dániel éremművésztől ered. Számunkra jelentőssé 3 emlékérme teszi, melynek programja magától II. Rákóczi Ferencről származik. Az első érem hátoldali rajza a szabadságharc kezdeteire vonatkozik; a másodikon a vallásszabadságról hozott rendeletre való utalás figyelhető meg; a harmadik veret hátlapját pedig Herkules ábrázolás ékesíti.⁸⁴ A 2 pengős szempontjából az utolsónak említett emlékérme releváns, hiszen megannyi hasonlóságot mutat e két ábrázolás. Így egyezés fedezhető fel a képkivágot, a haj modellálása, az arc megjelenítése terén; eltérés csupán a ruházat kapcsán érzékelhető.

⁸¹ Uo. 4, 6.

⁸² SZENTGÁLI 1942. 20.

⁸³ HUSZÁR 1929. 56-57.

⁸⁴ GALAVICS 1983. 245

Az 1936. augusztus 10-i keletű Liszt Ferencet ábrázoló ezüst 2 pengős a már korábban megismert 1936. évi XXVI. törvénycikkben is megfogalmazott igényt elégítette ki, hogy a nagyhírű zeneszerzőnek érme formájában méltó emlék állítódjék. Liszt Ferenc a hazai zenei életbe való bekapcsolódása után tett szert számottevő elismerésre. A Zeneakadémiára vonatkozó alapvetéseinek megfogalmazása után az intézmény elnökévé választotta. Számtalan létesítmény viseli magán a komponista nevét, mint például a Zeneművészeti Főiskola, Kamarazenekar, Kamarakórus és a Liszt Ferenc Társaság. Ezek után alakult meg a Liszt Múzeum, amely érem és plakett kibocsátásával, illetve Liszt szobrok felállításával foglalkozik.⁸⁵ A Liszt Ferenc iránti fokozott érdeklődés bizonyítéka a közel 250 egykorú festett, faragott és grafikai úton előállított arckép. Magyar vonatkozású alkotók Barabás Miklós, Jakobey Károly, Madarász Viktor, Than Mór, Munkácsy Mihály, akik festményen örökítették meg a zeneszerzőt. Rohn Alajos, Marastoni József, Elischer Lajos, Sterio Károly és Zerdahelyi Sándor grafikai eljárás útján jelenítette meg a jeles komponistát. A magyar szobrászok közül Dosnyay Károly, Dunaiszky László, Kugler Ferenc és Stróbl Alajos foglalkozott Liszt Ferenc megmintázásával. Meglepően csekély számban készült érem és plakett a zeneszerző életében. A ma ismert 50 érem többségét Liszt halála után mintázták, melyeket Beck Ö. Fülöp, Gerl Károly, Reményi József, Berán Lajos, Mester Jenő, Ispánky József, Madarassy Walter és Edvi Illés György neve alatt jegyeznek.⁸⁶ Liszt Ferenc szerepeltetésének magától értetődő magyarázata a hazai zenei életbe való bekapcsolódása, és a Zeneakadémia létrehozásában való tevékeny részvétele. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar nemzet azon kívánságát, hogy Liszt Ferenc magyarságának hangsúlyozásával egy nemzetközileg is elismert zeneszerzőt tudjon magáénak.

Horthy Miklós arcképét ábrázoló érme összesen három alkalommal került forgalomba. Először 1930-ban Horthy kormányzóságának 10. évfordulójára, másodjára 1939-ben, majd utoljára 1943-ban a kormányzó születésének 75. évfordulójának alkalmából. A kormányzó háromszori szerepeltetésének magyarázatát is a történelemben kereshetjük. Az 1920. évi I. törvénycikk második fejezete rendelkezett a kormányzói kötelezettségekről és a hatalom szabályozásáról. A leírtak alapján a kormányzó köteles a nemzetgyűlés által alkotott törvényeket legkésőbb 60 napon belül kihirdetési záradékkal és aláírással ellátni, a törvényeket egy alkalommal újabb megfontolásra visszaküldheti, és az országgyűlés elnapolásának jogával nem rendelkezhet. Továbbá a nemzetközi tárgyalásokon a kormányzó képviseli Magyarországot; hadüzenethez, a csapatok külföldi bevetéséhez és békekötéshez a nemzetgyűlés hozzájárulását kell kérnie; illetve a kormányzó a nemzeti hadsereg vezérletét és belső szervezetét illetően korlátlan hatalommal rendelkezik. Ezenfelül a törvénycikk előírja a nemzetgyűlés általi felelősségre vonhatóságot alkotmány vagy törvényszegés esetén.⁸⁷ Ezt követően Horthy Miklós jogköre az 1930-as években folyamatosan bővült. Az 1933. évi XXIII. törvénycikkben foglaltak szerint a kormányzó hosszabb időre elnapolhatta az országgyűlést. Az

⁸⁵ GOSZTONYI 1996. 13.

⁸⁶ CSATKAI 1936. 172-177.

⁸⁷ [1] 1920. évi I. törvénycikk 13. és 14. §

1937. évi XIX. törvénycikk megszüntette a kormányzó felelősségre vonhatóságát alkotmány- és törvényszegés esetén.⁸⁸ A három érme forgalomba kerülésére több magyarázat is adódik. Az egyik, hogy Horthy Miklós az 1930-as évektől kezdődő politikai befolyása folyamatosan növekedett. A pénzérmék kibocsátása mögött meghúzódhatott egyfajta reprezentációs igény, a kormányzói méltóság kifejezésének szándéka, a kormányzó magyar királyokkal, jelentős történelmi személyekkel való rokonítása, vagy jelentőségének az uralkodók nagyságához való mérése. Romsics Ignác által említett, a Horthy-család dinasztiaalapítását célzó törekvése is közbejátszhatott a veretek forgalomba hozatalakor, amely később annyiban bizonyult sikeresnek, hogy Horthy Miklós idősebb fia, István kormányzóhelyettesi pozícióba került.⁸⁹

Az 1938. augusztus 12-i keletű Szent Istvánt ábrázoló 5 pengős halálának 900. évfordulójára készült. Szent István középkori ábrázolás típusai többnyire az európai szent király illusztrációk és hagiográfiai hagyomány nyomán jöttek létre. A király megjelenésére összesen két utalást ismerünk. Laskai Osvát kis termetét emeli ki, a Nagyobb legenda pedig szakállas arcáról ad számot. Hiteles források hiányában a képzőművészeti és irodalmi megjelenítések jobbára a legendákban, liturgikus szövegekben foglalt tulajdonságokra támaszkodhattak. A XIII. század óta ismeretes Szent István ábrázolás az idős, szakállas, koronás, joggal és országalmával megjelenített szent király, amely bárminemű egyénítéstől mentes.⁹⁰ Ehhez a hagyományhoz nyúl vissza az 5 pengős ábrázolás is, hiszen Szent István idősen, szakállasan, hosszú hajjal, koronával, vállán paláttal látható. Fejét dicsfény veszi körül, így utalva szent mivoltára. Szent István ábrázolandó történelmi személynek választása meglehetősen indokolt, hiszen uralkodása alatt jöttek létre az új államiség alapjai; és a nemzet, amely neki köszönheti létrejöttét jogosan kívánhatja portréját a fémpenzein is viszontlátni. Szent István érdemei közé tartozik többek között: a területi alapú közigazgatási rendszer megteremtése, a törzsi államok felszámolása, a kereszténység felvétele, az egyházigazgatás területi alapokra helyezése. Bár a magyar pénzverés kezdetei kapcsán nagy a bizonytalanság, de nagy eséllyel a pénzverés megindítása is István király nevéhez köthető. Mindezek mellett jelentékeny Szent István két törvénykönyve, melyben az új államiség alapjait vetette meg.⁹¹

Összefoglalás

A pengő pénzrendszer jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen az első világháború és a trianoni döntés nyomán az újonnan alakuló állam valutáján keresztül is hirdethette szuverenitását. Ennek kiváló eszközei voltak az elő-, és hátoldalakon megjelenített történelmi személyek, és nagy jelentőségű művészeti alkotások.

A kutatás célja az volt, hogy a papírpénzek és érmék ábrázolásainak vizsgálata nyomán megismerkedjen az olvasó a címletek előállításánál használt technikai eljárásokkal, a tervezésben és kivitelezésben résztvevő alkotókkal, továbbá ismereteket szerezzen az ábrázolások előképeként

⁸⁸ ROMSICS 2005. 230-231.

⁸⁹ Uo. 231.

⁹⁰ KNAPP 2005. 297-298.

⁹¹ KRISTÓ 2007. 94., 96., 110.

szolgáló műalkotásokról. Ezenfelül célkitűzésként szerepelt történelmi vonatkozások felismerése, a kor szellemének megismerése, a nemzet saját történelméhez való viszonyának felfejtése.

Láthattuk, hogy a Trianon katasztrófáját megélő szuverén nemzet a történelem sodrából elsősorban a reformkor nagyjait emelte ki és ábrázolta a papírpénzeken. Ennek okát abban látom, hogy az első világháborút követő nemzeti tragédia párhuzamba állítható az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeivel, hiszen mindkét esetben a nemzetiségek hozzájárulásával hol a Habsburg-dinasztia, hol az első világháborúban győztes nagyhatalmak akarta jutott érvényre. A reformkor jeles képviselőinek választását az is indokolja, hogy a magyar kultúra virágzását patronálták, általánosan a magyar nemzet haladását célozták meg. A reformkor nagyjai mellett központi szerep jutott még az államalapító Szent Istvánnak, Mátyás királynak és II. Rákóczi Ferencnek. A papírpénzek hátlapjain megjelenő budapesti látképek, mint például az Országház, a Lánchíd, a Magyar Nemzeti Bank budapesti székházának képe, a budai palota reprezentációs igényeket szolgálnak. Ezen ábrázolások egyfelől visszacsatolnak a közelmúlt millenniumi építkezéseikhez, egyben hirdetik Magyarország szuverenitását, demokratikus berendezkedését. A korszak politikai igényeinek kifejezésére is találunk megfelelő érmét, ilyenek a Horthy Miklóst ábrázoló 5 pengős veretek. Szép számmal készültek veretek különböző évfordulók kapcsán, mint például a Szent Istvánt, Pázmány Pétert, Horthy Miklóst és Liszt Ferencet ábrázoló érmék.

Az ábrázolások elemzése közben arra a következtetésre jutunk, hogy arcképeket egyfajta hitelességre való törekvés, naturalista ábrázolás jellemzi. Ezzel magyarázható, hogy a bankjegyek és érmek ikonográfiájának kialakítása során korábbi műalkotásokat használtak fel. Kossuth Lajos, Széchenyi István, Petőfi Sándor, Deák Ferenc arcképeinek előképei az 1800-as évek közepéről valók; Mátyás király és II. Rákóczi Ferenc portrék pedig a reneszánsz és barokk stílustörténeti korokból származnak. Korábbi illusztrációk felhasználásával készültek el a Szent István és Pázmány Péter ábrázolások is. Szent István mint idős, szakállas, koronás király került megjelenítésre a pengő érmeken; Pázmány Péter pedig úgy, mint ahogy Szelepcsényi György rézmetszetein is láthatjuk. Korábbi magyar érmekhez való igazodás figyelhető meg a Patrona Hungariae-t és II. Rákóczi Ferencet ábrázoló veretek esetén.

Összegzésül megállapítjuk, hogy az újonnan alakuló állam hozzá méltó kvalitású papírpénzek és érmek által is hirdethette szuverén létét. Ez egyfelől a magyar történelem prominens alakjainak felvonultatásával történt, illetve számtalan, a magyar önálló rendelkezést is hirdető hátoldali ábrázolással. Továbbá számításba kell vennünk, hogy az ebben a korszakban forgalomba kerülő papírpénzek és veretek a nemzet saját történelmével való szembesülését és a kimagasló személyek iránt érzett büszkeségét is kifejezték, ezáltal elősegítve a magyar nemzet világban való helyének, jelentőségének és feladatának megtalálását.

Jelen kutatás eredményei várhatóan alapként szolgálnak későbbi vizsgálódások számára. Példaként állhat numizmatikai kutatások előtt, abban az értelemben, hogy gazdaság-, és történettudományi ismeretek mellett, művészettörténeti kapcsolódási pontokat is számításba vesz, így elősegítve a kor szellemiségének pontosabb megismerését.

Vida Ibolya

IRODALOM

ADAMOVSZKY ISTVÁN 2009

Magyar bankjegy katalógus 1926-2009. Budapest, Adamo, 5-167.

ADAMOVSZKY ISTVÁN 2010

Magyar érme katalógus 1848-2010. Budapest, Adamo, 79-122.

BALOGH JOLÁN 1943

Mátyás király arcképei. In. Mátyás király/ Emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. Lukinich Imre (szerk.) Budapest, Franklin-Társulat, 470. 490-491.

BODNÁR ÉVA 1985

Mészöly Géza. Budapest, Corvina Kiadó, 13-14.

BORBÁS GYÖRGY 2008

„...ha készen áll az emlék, megjön az igazának diadala...”/ 150 éve született Zala (Mayer) György. In. Honismeret, 36. évf. 3. sz. 15-19.

CENNERNÉ WILHELM B GIZELLA 1990

Mátyás király arcképei. In. Életünk, 28. évf. 8. sz. 671-673.

CSATKAI ENDRE 1936

Liszt arcképei a művészettörténelemben. In. Magyar művészet, 12. évf. 6. sz. 172-177.

ERDEY ALADÁR 1911

Stróbl Alajos In. Művészet 10. évf. 2. sz. 50-61.

FEUERNÉ TÓTH RÓZSA 1983

Mátyás király építkezései. In. A művészet története Magyarországon. Aradi Nóra (szerk.) Budapest, Gondolat, 155-156.

FUX KORNÉL – HÖLGYÉNÉ ANGELOTTI ZSUZSANNA 1981

Magyar pénzérmekek és papírpénzek. Budapest, Tankönyvkiadó, 90-93.

GALAVICS GÉZA 1983

Rákóczi-szabadságharc és képzőművészet. In. A művészet története Magyarországon. Aradi Nóra (szerk.) Budapest, Gondolat, 245.

GARAMI ERIKA 2002

A legtöbb magyar papírpénz tervezője: Helbing Ferenc (1870-1958). In. Numizmatikai Közlöny, 100-101. évf. 155-166.

GERGELY JENŐ – PRITZ PÁL 1998

A trianoni Magyarország 1918-1945. Budapest, Vince Kiadó, 51-52.

GOSZTONYI JÓZSEF 1996

Liszt Ferenc az éremművészetben. In. Éremtani Lapok 7. évf. 40. sz. 13-17. HUSZÁR LAJOS 1929 A budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem háromszáz évének érememlékei. In. Numizmatikai Közlöny, 28-29. évf. 56-64.

JANKUS GYULA 1988

Felvidéki palóc kislány portréja a pengőn. In. Honismeret, 16. évf. 5.sz. 42-45.

KNAPP ÉVA 2005

A Szent István-ikonográfia megújítási kísérletei a XVII–XVIII. századi sokszorosított grafikában. In. AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVEI XII. Szögi László (szerk.) Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 295-324.

KOVALCSIK ANDRÁS 1986

Horváth Endre grafikusművész élete és munkássága. Balassagyarmat, Városi Tanács, 9-37. 69.

KRISTÓ GYULA 2007

Magyarország története 895-1301. Budapest, Osiris Kiadó, 89-114.

KUPA MIHÁLY 1968

Bankjegyeink alkotói (1926-1966). In. Numizmatikai Közlöny, 66-67. évf. 91-94.

ID. KUPA MIHÁLY 1993

Corpus Notarum Pecuniariorum Hungariae (Magyar Egyetemes Pénzjegytár). 1. kötet, Budapest, Informatika Történeti Múzeum Alapítvány, 148.

LEÁNYFALUSI KÁROLY – NAGY ÁDÁM 2006

A pengő-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei 1926-1946. Budapest, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete

LIBER ENDRE

A budapesti szobrok és emlékművek története (Budapesti Statisztikai Közlemények). Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 69. kötet 1. sz. 270-271.

LYKA KÁROLY 1925

Bezerédi Gyula. In. Magyar művészet, 1. évf. 5. sz. 267-268.

MAGYAR IPARMŰVÉSZELET 1929

Pengőpályázat. 32. évf. 3-4. sz. 60.

MAGYAR MŰVÉSZELET 1937

Pályázat a Szent István-ötpengősre. 13. évf. 9. sz. 296.

MIKÓ ÁRPÁD – SINKÓ KATALIN (SZERK.) 2000

Történelem – Kép. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 641-642.

NÉPSZABADSÁG – PEST MEGYEI KRÓNKA MELLÉKLET 1996

Emlékszoba Szokolya festőinek. Június 25-i melléklet, 21.

PALLOS LAJOS – TORBÁGYI MELINDA – TÓTH CSABA 2012

A magyar pénz története. Budapest, Kossuth Kiadó, 143-157.

PÁLMÁNY BÉLA 1980

A Lánchíd születésnapja. In. Honismeret, 8. évf. 1. sz. 22-24.

RÁDÓCZY GYULA 1984

A legújabb kori magyar pénzek (1892-1981). Budapest, Corvina Kiadó, 79-136.

RÁDÓCZY GYULA – TASNÁDI GÉZA 1992

Magyar papírpénzek 1848-1992. Budapest, Danubius Kódex Kiadói Kft., 220-337.

ROMSICS IGNÁC (SZERK.) 2010

Magyarország története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 806-807.

RÓZSA GYÖRGY 1982

A Magyar Tudományos Akadémia palotája. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 25.
SISA JÓZSEF 2002

Millenniumi építkezések. In. Magyar művészet 1800-tól napjainkig. Beke László (főszerk.) Gyula,
Corvina Kiadó, 102.

SOLTÉSZ FERENC 1996

A pengőrendszer váltópénzeinek megteremtésére kiírt pályázat. In. Az Érem, 52. évf. 2. sz. 22-30.

SOÓS FERENC 1995

PATRONA HUNGÁRIÁÉ a magyar pénzekben. In. Éremtani Lapok, 6. évf. 34. sz. 3-12.

SZENTGÁLI KÁROLY 1942

A Mária-tisztelet. In. Az Érem. 10. évf. 1. sz. 19-21.

VASÁRNAPI ÚJSÁG 1892

Kossuth arcképei. 39. évf. 38. sz. 649.

YBL ERVIN 1927

Liptóújvári Stróbl Alajos művészete. In. Magyar Művészet 3. évf. 2. sz. 87-103.

YBL ERVIN 1938

Lotz táj- és életképei. In. Lotz Károly élete és művészete. Budapest, MTA Könyvkiadó Vállalata, 378-396.

ZIMMERMANN LAJOS 1925

Az új magyar pénzegység elnevezése. In. Numizmatikai Közlöny, 23-24. évf. 33-36.

INTERNETES FORRÁSOK

[1] 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7416>

[2] 1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7646>

[3] 1936. évi XXI. törvénycikk Liszt Ferenc emléket megörökítő kétpengős ezüstérmék veréséről: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8012>

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA UNKP-17-1 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI
KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.